

לזכר בן-ציון דינור, ההסטוריון היהודי

Author(s): י. בער

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ב' (תשל"ב), pp. 217-221

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70051216>

Accessed: 22/11/2011 06:15

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

לזכר בן-ציון דינור, ההיסטוריון היהודי *

יצחק בער

במוצאי-שבת של פרשת "זאת חוקת התורה" — אור ליום ה' תמוז, תשל"ג — חזרה נשמתו הגדולה של מורנו בן-ציון דינור בטהרה, בהתבודדות ובבדידות אל מקום מנוחתה הנצחית. כמה שעות לפני פטירתו, ביום שבת סמוך לערב, היה משוחח עדיין האיש הזקן, באמצע שנת התשעים של חייו, עם חברו-תלמידו הנאמן — בכבודות, אך בבהירות — על בעיות העבר וההווה, כדרכו בחודשים האחרונים, שבהם נאבק עם מלאך המוות. בתקופת מאבק זה היו פעם ימים מעטים, שבהם שכב מחוסר-הכרה, אך פתאום חזר לעבודתו ליד שולחן-הכתיבה, ולרוב היה מדבר — בחולשה — על ספריו השונים, שנמסרו לדפוס, שעדיין בהגהותיהם, או שנתגלגלו עדיין במחשבתו ובתכניותיו לעתיד. כל זה היה לפנינו כעדות, שאכן נשמתו של חכם זה אינה תלויה בגופו, אלא חיה ועומדת בכוחה המיוחדת. וכך היתה דרכו במשך חיים ארוכים, תמיד בתנועה, בזריזות, אך בלא עצבנות, בפשטות ובבטחון, תמיד תוך התייחסות עם המסורת ההיסטורית ועם העתיד של עם ישראל. להלן יציגו קווים מעטים לאישיותו של בן-ציון דינור (דינבורג) וללימודיו ההיסטוריים**.

דינור, שהיה סופר עברי מקורי, הספיק לכתוב שני חלקים של האבטוביוגרפיה שלו, שני ספרים בעלי ערך היסטורי גדול, כשהם לעצמם: "בעולם ששקע (תרמ"ד—תרע"ד)"; "בימי מלחמה ומהפכה (תרע"ד—תרפ"א)" (מוסד ביאליק, 1958—1960). אזכיר כאן ראשי-פרקים בלבד. דינור (דינבורג) נולד בעיירה קטנה באוקריינה, למד בישיבות של טלז וליז-באוויטש ("חמישה חודשים בעולמם של חסידים"), ובן י"ח שנה קיבל סמיכה לרבנות; מצא את דרכו אל ההשכלה העברית החילונית ואל המדע ההיסטורי הביקורתי. וכל זה, כנראה, בלא מאבק וזעזוע פנימי. כמנהג קדמונים עזב דינור לשנתיים את אשתו הצעירה ואת ילדו הקטן, כדי ללמוד באוניברסיטה מערבית. מוריו בהיסטוריה עתיקה היו ההיסטוריון הרוסי הגדול רוסטובצב ואויגן טויבלר, הכוכב העולה בברלין. בהשפעת מורים אלה ועל סמך ידי-עותיו התלמודיות כתב דינור את הדיסרטאציה הגדולה (שאבדה ברובה) על הארגון הציבורי של היהודים בארץ-ישראל בזמן הקיסרות הרומית. בפרוץ מלחמת-העולם הראשונה הצליח דינור לחזור לרוסיה וחי שם בימי המלחמה והמהפכה, מעורב בבעיות הפוליטיות והסוציאליות, "בשני עולמות", ומקורב בעיקר למרכזים של השכלה עברית ומגמה ציונית. בשנת 1921 עלה לארץ ופעל בירושלים, תחילה בתור מורה ומנהל של בית-המדרש למורים

* מאמר זה נדפס תחילה בעיתון "הארץ", 10.8.1973, ליום השלושים לפטירת ב"צ דינור ז"ל. הנני חוזר ומפרסמו כאן בתוספת הוספות ושינויים מעטים.

* :רשימות ביבליוגרפיות של כתבי דינור (דינבורג) יש בסוף "ספר דינבורג" (ירושלים תש"ט); ציון, י"ח(תשי"ג), עמ' 169 ואילך; ציון, ל"ג(תשכ"ח), עמ' 204 ואילך. (כהרגלה מיהרה אשתי ע"ה לעזרתי. מלבד ספריו של דינור, שהיו ברשותי, מצאתי תיק של תדפיסי מאמריו, שנאספו בידי רעייתי ז"ל, ועל המעטפה נרשמו בכתב-ידה שמות המאמרים האלה כסדר).

בבית-הכרם, ומשנת 1936 ואילך בתור מרצה ופרופסור להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית. בירושלים גילה דינור את כל כשרונותיו המיוחדים בתור מחנך ומורה, ובר-בזמן פתח דרכים חדשות במחקר ובארגון מדעי של תולדות עם ישראל, ובשדה רחב זה קבע את מקומו לעתיד.

תכניתו ההיסטוריוגרפיות של דינור באו תחילה לביטוי מובהק בחלקים הראשונים של ספרו "ישראל בגולה" (תרפ"ו—תרצ"ו) — חלקים של מפעל גדול, העתיד להופיע, בשם: "תולדות ישראל מראשית ימי ישראל עד ימינו אלה". על זה ידובר להלן.

בשנים תרצ"ב—תרצ"ג הופיעו שני כרכים של ספרו "חיבת ציון", העשוי למושך את לב הקורא עד היום וללמד על פרשה היסטורית חשובה, שהולכת ומשתכחת מלב הציבור. מבין מחקריו של דינור באותו זמן צריך לציין במיוחד את מאמרו: "עלייתו של ר' יהודה הלוי לא"י" (בספר היובל לר' דוד ילין), מאמר כמעט פרוגרמטי למגמותיו.

אחרי עלייתי ארצה (1930) נכרתה ברית אחים בין דינור וביני, ודמותה הנכבדה והחביבה של גברת בלהה דינור ע"ה הוסיפה לקרב אותנו. פרטים כאלה אני רשאי לרשום כאן כעדות לאישיותו המיוחדת של דינור וגם כסמל לאידיאלים אובייקטיביים ומשותפים. ליובל החמישים של ב"צ דינבורג נערכה באולם צנוע בבית-הכרם חגיגה, ואני זכיתי להקדיש לחברי ההיסטוריון הרצאה שלמה, שנדפסה ב"דבר" (כ"א טבת תרצ"ד, 8.1.1934). לפי יוזמתו של דינור הופיעה בתשרי תרצ"ו (אוקטובר 1935) החוברת הראשונה של "ציון", רבעון לחקר תולדות ישראל". החוברת נפתחה במאמר בן חמישה עמודים בשם "מגמתנו", שנתחבר בידי שני העורכים גם יחד על יסוד חליפת דעות בכתב ובעל-פה. פרט אחד ראוי לפירוש ולזיכרון. בין דברינו על "ההנחה היסודית בדרך המחקר <של> ההיסטוריה שלנו" (עמוד 2) הובא במרכאות המאמר: "עלינו ללמוד להסתכל בעבר במנוחה, להתבונן בו בשקט". בזה תירגמנו את הדברים הפרוגרמטיים שאמר אויגן טיבלר בהרצאת הפתיחה שלו לתפקידו של מרצה לתולדות ישראל ב"מוסד ההוראה למדעי היהדות" בברלין ביום 27.10.1912. (Bericht der Lehrranstalt für die Wissen- Es gilt ... einen ruhigen, schaft des Judentums in Berlin, p. 50) ושם נאמר: *Blick zu gewinnen*.

דינבורג ואני ישבנו באותו זמן בברלין כתלמידי האוניברסיטה, מבלי להכיר אחד את רעהו. חברנו המנוח שמע את ההרצאה באוזני, ואילו אני קראתי אחר כך את הדברים הנ"ל לאחר ההדפסה. אך המאמר הנזכר השאיר רושם עמוק בלבנו ונתחדש בזכרוננו ובפגישותינו הראשונות בירושלים. ועדיין האזהרה קיימת ועומדת לפני דורנו.

בהמשך מאמרנו הנ"ל בחוברת הראשונה של הרבעון "ציון" הודגש גם הצורך בכינוס חומר ארכיוני לקורות היהודים בכל הארצות — רעיון, שנתבצע אחר-כך בממדים גדולים, בעיקר בזכות התמסרותו המיוחדת של דינור. כן נדפסה בחוברת זו תכניתו של דינור להוצאת "ספר היישוב" — אחד המפעלים הארגוניים הגדולים שחברנו העמיד לנו למטרה, אך לפי שעה הופיעו שני כרכים בלבד, וכמה חבילות של אקטים פרוביזוריים נשארו עדיין שמורים ב"מוסד ביאליק". "ציון", רבעון לחקר תולדות ישראל" יוצא לאור, כידוע, עד היום מטעם "החברה ההיסטורית הישראלית". הרעיון עצמו נתקבל לפי הצעתו של דינור, ותוא יצר גם את התנאים להמשך המפעל. שנינו, העורכים הראשונים, עבדנו ביחד ותרגמנו את תרומתנו, עד שהגיע הזמן למסור מגן ורומח בידי חברים צעירים.

עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה נדחתה העבודה המדעית מפני בעיות ההווה. באו הימים

הנוראים של השואה וההשמדה. כאן, בארץ, נשמעו תגובות מפורשות באיחור. ביום האבל והצום והתפילה שהוכרו ע"י הוועד הלאומי, יום כ"ג כסלו תש"ג (דצמבר 1942), אמר דינור את דבריו בבית המדרש למורים, והם נדפסו אחר כך בצורת מאמר בחודש מארס 1943, ("הוצאת מרכז מפלגת פועלי ארץ ישראל" — "פנימי", ונדפסו שנית ע"י דינור בספרו: "זכור, דברים על השואה ועל לקחה", "יד ושם", ירושלים תשי"ח). בהקדמתו לספר זה כותב המחבר: "ואולי יועילו הדברים האלה במקצת לפתיחת הלבבות לדעת את אשר קרה ולהבין לנפשם של אלה אשר ה"דעת" הזאת אינה נותנת להם מנוחה". שם המאמר היה: "גורלנו ומלחמתנו, חמש פתיחות ביום האבל והאזעקה". פילוסוף, חסיד, היסטוריון, סופר וחייל פותחים את פיהם ומביעים את הרהוריהם על טבח המיליונים שעדיין לא נגמר. המסקנה הסופית נשמעת מפי החייל הוותיק הדורש להפוך את ארץ-ישראל לבסיס האחרון של מלחמת-הקיום נגד האויב הבא להשמיד את עם ישראל. המחבר של "חמש פתיחות" אלה, דינבורג ההיסטוריון, עומד על המצפה ומשיב לשואלים כביכול: "שומר מה מלילה?" עברו שנות ההכרעה. דינור הגיע למעמד ציבורי שלא חלם עליו מעולם. דבר גדול היה כאן: כשר החינוך והתרבות במדינת ישראל (1951—1955) נתמנה האיש שהקיף בידיעותיו — יותר מכל אדם אחר — את המסורת ההיסטורית של ישראל, מלמד מעמיק ומחנך בעל נסיון רב. ואותו חבר בממשלה של מדינת ישראל הביא, בכוח סמכותו כהיסטוריון, בכ"ז אייר תשי"ג (12 במאי 1953) לפני הכנסת את "חוק זכרון השואה והגבורה — יד ושם" — "חוק מיוחד במינו, שאין לו תקדים בשום אומה ומדינה, כי העניין שעליו מדובר בחוק זה גם הוא עניין מיוחד במינו, שלא היה כמוהו בתולדות האדם עלי אדמות". דברים אלה וכאלה נתקבלו על ידי הכנסת כחוק מדיני. באותה השנה (תמוז תשי"ג) הביא דינור לפני הכנסת חוק שני "חוק חינוך ממלכתי", הבא להעביר את החינוך היהודי בארץ לרשותה של המדינה. כך נקבע מקומו של דינור בין המנהיגים הרוחניים והריפורמטורים הפדאגוגיים שקמו לאומות ומדינות מסוף המאה השמונה עשרה ועד הנה.

בינתיים לא נחה דאגתו של דינור לכינוס הזכרונות ההיסטוריים של האומה. הוא היה המארגן הראשון של המוסד "יד ושם", רשות הזכרון לשואה ולגבורה". ונוסף לכך: "הארכיון הכללי לתולדות ישראל", שנוסד בשנת 1938 בממדים צנועים עלי-יד החברה ההיסטורית הישראלית, גדל והתפתח בהשפעתו הדינאמית של דינור ונהפך לבסוף, בשנת 1968, למוסד ממלכתי בשם "הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי" (ע"י ציון, ל"א (תשכ"ט), עמ' 265). כיושב-ראש מועצת המנהלים נבחר פרופסור דינור, שהשתתף בישיבות כמעט עד ימיו האחרונים. מאז ומתמיד ראה בכינוס החומר ההיסטורי, התעודתי והספרותי, את אחד התפקידים הגדולים של פעולתו בתור היסטוריון. הוא היה המארגן, המדרבן והמחנך לכל מה שנעשה בעניינים אלה בחברה ההיסטורית הישראלית ובאוניברסיטה העברית בירושלים. כך לא הפסיק דינור את עבודתו המדעית וההיסטוריוגרפית, שהיתה מאז מוקדשת לתולדות ישראל בכל היקפן, מימי האבות עד בעיות זמננו. קודם-כל נשאר לבו תמיד מסור לחקר המקרא. מבין יצירותיו המעניינות בתחום זה יש להזכיר במיוחד את מאמרו: "דמותה של ציון וירושלים בהכרתו ההיסטורית של ישראל" ("ציון" תשי"א) — דברים מעמיקים של מחקר וחזון גם יחד. מעבודתו בתקופת הבית השני והמשנה והתלמוד נשאר, כנראה, כמה דברים גנוזים בעובונו. רק ספר אחד, נחמד ויקר, נדפס בשנה האחרונה לפני פטירתו החוקר בסדרת "דורות" של "מוסד ביאליק" (סדרת "דורות" גם היא אחד המפעלים שנוסדו ביזמתו של דינור): "מסכת אבות, מפורשת ומבוארת מתוך עיון במבנה מאמריה", וכו'.

אל שערי התקופה המודרנית בתולדות עמנו הוכנס הקורא על-ידי ספרו של דינור: "במפנה הדורות" (מוסד ביאליק, 1955). הנושא, המקיף את כל המחקרים המכונסים כאן, הוא "שקיעת ימי-הביניים בישראל — שחרורו של היחיד בקהילה ממרותו של הציבור" וכו', "היסודות הריאליים של הציפיה המשיחית וראשית גיבושה של שיטה ציונית". בספר זה נכלל מאמרו המפורסם של דינור (שהופיע תחילה ב"ציון" תש"ג—תש"ה): "ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים". דינור עומד כאן בוויכוח עם גרשם שלום, שהעמיק, כדרכו, בניתוח התופעה הדתית של התנועה הנדונה והדגיש את מידת ה"בייטרא-ליזאציה" שציינה, לדעתו, את יחס החסידים הראשונים לגבי ההתרגשות המשיחית הקודמת. מאידך גיסא, נודעת זכות מיוחדת לדינור, שתיאר את המשטר האוליגארכי המעמדי ב"קהל" — תופעה כללית בהתפתחות הערים באירופה — ולעומת זה את התקרבותו של המורה החסידי אל ליבו של היחיד. את האופי האינדיבידואלי של "הגאולה" שבתורת החסידות הסביר גם ג' שלום כפי שיטתו. שני המלומדים קובעים, איפוא, את מקומה של החסידות בין המגמות הטיפוסיות לפתיחת העת החדשה.

כאן ראוי גם להזכיר את המאמרים המרובים שהקדיש דינור למנהיגים הפוליטיים והרוחניים של דורנו, בראש-וראשונה לתיאודור הרצל, שהיה, לדעתו, גדול מאחד-העם. בין ההיסטוריונים העריך דינור את שמעון דובנוב, ההיסטוריון היהודי הרוסי, שקדם לדינור במגמתו לכינוס החומר ההיסטורי, אלא שמורנו דינור היה מושרש יותר במסורת הדתית ומעמיק גדול ממנו לאין ערוך. ולבסוף כתב בחיבה יתירה על אויגן טויבלר (בימי ביקורו בארץ, 1937), שעמד מכבר במרכז האבטוביוגרפיה של דינור. ואח"כ באים גם אנשים שאינם בעלי שיעור-קומה במיוחד. בתיאור דמויות כאלה מבטא דינור את כשרונו הפסיכολוגי של מחנך ואת אהבת לבו הפתוח לכל אלה שנפגש אתם ("בני דוריי", תשכ"ג).

אך לסיום דברינו חייבים אנו להזכיר את מפקעו ההיסטורי הגדול, שהעסיק את החכם כמעט מנעוריו ועד סוף חייו. הוא הספיק לגמור ולהדפיס בעודו בחיים, במהדורה חדשה, חלק ניכר של "ישראל בגולה", השייך לאותו מפעל היסטורי גדול, שהמחבר חשב עדיין להכינו ולגמור — במידת כוחו הוא או על ידי עוזריו, וכנראה אמנם הוכנו כמה פרקים של התקופה העתיקה, והם נמצאים בכתובים. ארבעת הספרים מן הסדרה הראשונה של "ישראל בגולה" ("מימי כיבוש ארץ-ישראל על-ידי הערבים עד מסעי-הצל"ב") נגמרו עדיין בידי המחבר קודם הגיעו לגבורות. אך שישתה הספרים של כרך שני ("מימי גזירת תתנ"ו עד המגיפה השחורה") נתחברו ונגמרו בידי הזקן המופלג בין גיל השמונים והתשעים. הספר האחרון המודפס נושא עדיין את שנת ההוצאה 1972. הקדשות אישיות נכתבו בידו הרועדת של המחבר בסוף שבט תשל"ג (סוף ינואר 1973).

בשישה ספרים אלה נדונו בפרוטרוט המאורעות הגדולים הידועים: הרדיפות, הוויכוחים הדתיים שכפו הנוצרים על היהודים, המחלוקת בין הזרמים הדתיים השונים בפנים המחנה, והתנועות המשיחיות. החידוש הבולט ביותר הוא בתיאור החיים שבתוך הקהילות: ארגון, תורה וחכמה, סדרי הבית, המשפחה, נישואין, קבורה, החגים, אמונות העם והשקפות החכמים וכו', היחס האישי בין יהודים וגוים, אנוסים ומשומדים, גרים ומתייהדים וכו'. בפרקים אלה כינס דינור ברגיל בכוח בקיאותו את כל מה שהיה שמור במוחו ובזכרונו: פרטים מספרי הלכה, שו"ת, מנהגים, כתבי-יד, ציורים וציולומים, שנצטרפו לספרו. כל פרק של ששת הספרים פותח בניתוח הטיפוסי של כל תופעה, דן על המשותף ב"ישות" היהודית במזרח ובמערב, בדרומה ובצפונה של אירופה, ועל המיוחד שבאופי התרבותי של

הקהילות השונות. ובסופו של כל פרק הובאו הערות מפורטות, המרהיבות את עיני הלומדים והמפתיעות את המומחים. וכל המלאכה נעשתה בידי איש זקן, חולה ותשוש, בדרך פלאים ובחסדי שמים.

אין לפתוח כאן בוויכוח על השאלה, אם שיטה זו — לספר את ההיסטוריה בפיהם של המקורות (בעיקר מקורות עבריים) — מספיקה לכל הבעיות, שהוצגו לפני הקורא בספריו האחרונים של המחבר. דרכו של דינור לא היתה מכוונת לפתור עניינים מסובכים בתולדות הדת. גם בינו לבין עצמו לא היה מרבה להרהר ב"מה למעלה, מה למטה" וכו'. בכל-זאת ניתן לדרוש עליו את הכתוב: "ויהי ידיו אמונה" (שמות י"ז י"ג, ועי' מכילתא). אל כל הבעיות הגדולות של חיי הציבור והפרט הוא ניגש בכוח שכלי חודר, ומלאכתו ההיסטוריו-גראפית נעשתה בעינים רואות למרחקים ולעומקם של המאורעות, ומלבד דברים העומדים מחוץ לתחומו — נתבססה המלאכה על בסיס מדעי חזק. חלק רב מכתביו עומד עדיין להתפרסם ע"י עוזריו הנאמנים. אחרי הופעת כל עזבונו הספרותי נוכל לשוב ולדון על אישיותו הנפלאה — איש גדול במחקר וגדול במעשים.

מחמת המהפכה הרוסית לא הספיק דינור לקבל מידי רוסטובצב את התואר האקדמי שהיה ראוי לו. דינור נהג לאמור בחיך אירוני שאין בידו תעודת אקאדמית מלבד תעודת-לידתו. אכן, הוא חי ולמד וחקר ופעל בכוחו עצמו ובזכותו המקורית. ובמידה מסויימת — אם נבדיל בין גביאי ישראל הגדולים של תקופת המקרא ובין אורח פשוט של זמנינו המאוחרים — ניתן לאמר על בן-ציון דינור (יחזקאל ל"ג ז'): "צופה נתתיך לבית ישראל".